

UWAGI O WYPOWIEDZENIACH Z ELIPSĄ OSOBOWEJ FORMY CZASOWNIKA *BYĆ* W DIALEKTACH POLSKICH

Najprostsza, bardzo rozpowszechniona i często stosowana formę bezorzeczeniowych konstrukcji syntaktycznych stanowią tzw. zdania nominalne czyste czyli wypowiedzenia z nie wyrażonym czasownikiem *być*, który może funkcjonować bądź jako łącznik, bądź jako samodzielne orzeczenie¹. Wypowiedzenia bezspójkowe, a także z eliptycznym *być* mającym znaczenie egzystencjalne nie są wyłącznie właściwością języka polskiego, lecz występują we wszystkich językach indoeuropejskich, jedynie ich żywotność i zakres stosowania są różne².

W ogólnopolskim języku mówionym wypowiedzenia z elipsą czasownika *być* wykazują stosunkowo dużą żywotność³, podobnie jest w dialektach

¹ Problem funkcji łącznika i zdań nominalnych czystych omawiają m. in.: B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, III Teil, Strassburg 1906, 12—14, 117—121; A. Meillet, *Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego*, Warszawa 1958, s. 298; J. Vendryes, *Język*, Warszawa 1956, s. 121; F. Trávníček, *Neslovesné věty v čestine Díl II Věty nominalní*, Brno 1931, s. 77—80; J. Zubaty, *Srovnávací skladba jazykův indoevropských*. Vestník Česke Akademie Císaře Františka Josefa, ročník X (1901), s. 507—532, tu s. 525—526; K. Lugebil, *Zur Frage über zweiteilige und einkeilliche Sätze*. Archiv für slavische Philologie t. VIII, Berlin 1885, s. 36—38; E. Benveniste; *La phrase nominale*. Bulletin de la Société de Linguistique de Paris XLVI (1950), s. 26—34; J. Chmielewski, *Uwagi o znaczeniu języków nieindoeuropejskich dla nauk o języku I*. Rozprawy Komisji Językowej t. I, Łódź 1954, s. 25—27; tego autora: *Zdania tzw. nominalne i konstrukcje spójkowe w świetle analizy językoznawczej i semantyczno-logicznej*, Rozprawy Komisji Językowej t. II. Łódź 1955, s. 51—71. J. Safarewicz, *W sprawie składniowej funkcji łącznika*. JPol XXXIII (1953), s. 94—98.

² W niektórych językach (np. w języku rosyjskim, białoruskim i ukraińskim) stały się normą (por. np. V. Jagic, *Beiträge zur slavischen Syntax*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Philologisch-historische Classe, t. 46 T. 1900), w innych jak w niemieckim ograniczyły się do skostniałych zwrotów (por. M. Rogula, *Grundlegung und Grundprobleme der Syntax*. Heidelberg 1954, s. 29—30), jeszcze w innych wykazują aktualnie większą lub mniejszą żywotność (np. nikłą w języku serbsko-chorwackim, a znacznie większą w języku czeskim), por. J. Vendryes, op. cit., s. 120—121.

³ Konstrukcje te nieobce są też językowi pisanemu. Niniejszy artykuł opracowałam na podstawie mej pracy doktorskiej pt. *Wypowiedzenia niewerbalne w języku polskim i ich stosowanie w różnych odmianach języka*; analiza materiału dokonana w tej pracy wskazuje, iż wypowiedzenia z elipsą czasownika *być* stanowią w stosunku do wszystkich

polskich. Analiza materiału wynotowanego z tekstów gwarowych ukazuje pewne zależności między budową odmian strukturalnych interesujących nas wypowiedzeń a częstotliwością ich występowania oraz pewne uwarunkowania natury semantyczno-logicznej i stylistycznej; beczasownikowość tych konstrukcji bowiem nie tylko ogranicza do pewnego stopnia zakres ich stosowania, ale poniekąd implikuje także ich swoistą semantykę⁴. Ponieważ pominięcie czasownika *być* jest w zasadzie możliwe tylko w wypowiedzeniach wyrażających czas terażniejszy, konstrukcje eliptyczne rozpatrują w opozycji do odpowiednich struktur z prezentywnymi formami czasownika *być*.

1. ODMIANY STRUKTURALNE

Orzecznik może być wyrażony 1) rzeczownikiem, 2) przymiotnikiem lub innym wyrazem o charakterze przymiotnikowym (zaimkiem przymiotnym, liczebnikiem porządkowym, imiesłowem przymiotnym), 3) przysłówkiem, zaimkiem przysłownym i liczebnikiem nieokreślonym.

Stosowanie elipsy uwarunkowane jest przede wszystkim względami poprawności gramatycznej wypowiedzenia i jego jasności logicznej. Czasownik *być* ulega elipsie najczęściej w trzeciej osobie obu liczb w czasie terażniejszym, chociaż jeżeli kontekst warunkuje jednoznaczność wypowiedzenia, możliwa jest również elipsa czasownika w czasie przyszłym lub przeszłym, np.: łopcy, Ke mńe d'lo_Cârnegu stavu p'oproważiće, *dubeltufki vase!* 88, 57⁵; Kładli jedno (drzewo — dop. A. P.) na drugę *cy kšyve, cy ñe.* 123, 106.

Może też zostać pominięty łącznik w pierwszej lub drugiej osobie przy podmiocie zaimkowym i orzeczniku przymiotnikowym lub rzeczownikowym; jednak ruchoma końcówka czasownika na ogół pozostaje, łącząc

typów wypowiedzeń bez osobowej formy czasownika około 69% w literaturze naukowej, 57% w literaturze popularnonaukowej, 43% w literaturze publicystyczno-reportażowej oraz około 50% w literaturze pięknej okresu od XVI do XIX w. i 31% w literaturze współczesnej, a ca 49% w tekstach gwarowych. Niższa od przeciętnej frekwencja tych struktur świadczy o tym, iż dana odmiana języka literackiego w większym stopniu wykorzystuje inne, nowsze, a tym samym bardziej ekspresywne niewerbalne struktury syntaktyczne.

⁴ Warunki natury formalnogramatycznej umożliwiające stosowanie wypowiedzeń bezspójkowych omawiają podręczniki dotyczące składni, por. np. A. Małeckie, *Gramatyka języka polskiego mniejsza dla użytku gimnazjów i szkół realnych ułożona*. Lwów 1869, s. 172—173; A. Krasnowolski, *Systematyczna składnia języka polskiego*. Kraków 1909, s. 33; J. Łoś, *Składnia* [w:] T. Benni, J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszyn, *Gramatyka języka polskiego*, Kraków 1923, s. 374. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1955, s. 400; Z. Klemensiewicz, *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków 1937, s. 104.

⁵ Cyfra pierwsza oznacza stronę, druga numer tekstu w *Wyborze polskich tekstów gwarowych* K. Nitscha, Warszawa 1960.

się z podmiotem lub innym wyrazem, a rzadkie przykłady opuszczenia nawet końcówki znajdują w danym kontekście uzasadnienie stylistyczne bądź znaczeniowe.

Na specjalną uwagę zasługują konstrukcje z wyrazem *to*, który może pełnić różne funkcje⁶: 1) W strukturach z orzecznikiem rzeczownikowym może po prostu zastępować łącznik (żiń dńa še suyšy, *že bužože to bogoče*. 189, 210. 2) Może pełnić rolę bardzo ogólnego i formalnego podmiotu znanego dokładniej z konsytuacji lub nawiązującego do poprzedzającego tekstu, będąc jednocześnie ekwiwalentem łącznika, oraz wskazując tworzywo podmiotowe, zachowując funkcję zaimka deiktycznego, np.: ale jek tu sāmām pxić a ¹⁰o_tām nieboraku co lezy na progū zabacć?! *toć to i gžeχ!* 279, 346; *dyi_to i glos Sabaluf i Sabal'ovā špyfka*. 84, 52; (...) *to c'oz_uōn_ta znał ¹⁰o nabozejstfe?, ke to pšeće nie_iego žec*, (...) 85, 54.

To w roli podmiotu gramatycznego może też wystąpić przed orzecznikiem przymiotnikowym i przysłówkowym: (...) *i uvazuł dževo, ktire so kožańe grube na nos (...)* i *vžon otkopał do kožańi i zobacył ze to zdatne*, (...) 273/274, 336; (...) *i śmać še nie guoži χoi to nie po nasěmu, ba p¹⁰o rusku*. 99, 68; *To pravžive*, cytou muj sfađer. 162, 172. Podmiot właściwy może czasem być wyrażony zdaniem podrzędnym: *Choć to bodaj niedobrze, kiedy się bialka po kryjomu przed swym chłopem z drugim zadawa*, (...) 295, 367.

Obok konstrukcji z *to* spotykamy analogiczne struktury bez tego wyrazu (lub takie, w których to pełni tylko funkcję partykuły wzmacniającej: *Godajom, že tero to každy gospodož bogoč*: (...) 188, 210), np.: *Jak še vyjme žlep s-peca, to-go še uomyvā vodom, bo gžeχ χleba nie uomyć*. 131, 119 b; *Ųjiza, že ne pšelyfki*, 262, 315; *Latovym casym iag mo žymoki placki peče na uobot, troške soli cayo iego uomasta*. 41, 7; (...) *padāu sobe: „dobře, kē jā” już tela za űa dostanā*“⁶. 64, 31.

W zakresie orzecznika rzeczownikowego w wypowiedzeniach bezspójkowych zdecydowanie górują formacje z *to* (w wypowiedzeniach z orzecznikiem przymiotnikowym i przysłówkowym stanowią one nikły procent) nad strukturami bez *to*, użycie ich jest prawie trzykrotnie częstsze (stosunek 83:30). Stan taki można tłumaczyć tym, iż konstrukcje z *to* są formalnie bliższe zdaniom „pełnym“, spójkowym, mają zawsze podmiot gramatyczny oraz formalny ekwiwalent rzeczywistego łącznika, dzięki czemu opozycja dwu głównych członów zdania jest wystarczająco uwydatniona; wypowiedzenia z *to* odznaczają się ponadto pewną siłą ekspresji. Warto zaznaczyć, iż wyraz *to* pojawia się nierzadko nawet w zdaniach spójkowych obok łącznika (45 struktur tego typu na 88 wypowiedzeń spójkowych,

⁶ Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1957, s. 14 i 104; N. Iwanowa-Perczyńska, *O funkcjach składniowych nieodmiennego wyrazu to w języku polskim*. Prace Filologiczne t. VIII cz. 3, Warszawa 1964, s. 295—302.

schodząc tam do roli partykuły wzmacniającej lub podmiotu gramatycznego.

W wypowiedzeniach bezspójkowych orzecznik rzeczownikowy ma z reguły formę mianownika, tylko wyjątkowo (2 przykłady) pojawi się narzędnik, przypadek właściwy konstrukcjom z łącznikiem: *Mech kucha-rym*. 55, 15; *Ne było žodni χmurki na zoχože, znakam to, že nazajutš mńaua bić pogoda*. 329, 411.

Wykorzystywanie orzecznika o charakterze przymiotnikowym przedstawia się następująco: na ogólną liczbę 182 tych formacji 105 (ca 60,0%) posiada orzecznik wyrażony przymiotnikiem, 29 (15%) ma orzecznik zaimkowy, 33 (18%) — imiesłowowy, resztę stanowią orzeczniki wyrażone liczebnikiem porządkowym lub wyrażeniem porównawczym (np.: *Mum iyno žeśyńć kur, a kok²et jedynosty, (...) 196, 222; Čelāk vėlgy ia kuń — χyba bycek*. 268, 323).

W tej odmianie strukturalnej wyraźna jest tendencja do pomijania łącznika przed orzecznikiem zaimkowym, a szczególnie dzierżawczym i pytającym: „Państwo majo kilkoro dźeci?“ (...) „Momy, ale *ten najmłodszy to nie nas*; (...) 287, 355; *Co χtury podyńže, to iuž ieiχ*. 188, 209; „*á uostáf to! a tfojy to?* 145, 138; *Jeke lnu gatunki?* 281, 350; — ale *una mu iesce nie ulži, gadaia, uoć taka*. 112, 89.

Orzecznik wyrażony przymiotnikiem występuje najczęściej w wypowiedzeniach zależnych (łącznie 56 konstrukcji na 105) przyczynowych (zaczynających się od spójnika *bo* lub *že*), warunkowych i dopełnieniowych: „*Ńi moge pana pŕyjać na noc, bo chatupka mała i časna, (...)*“ 286, 355; *Oné na — to tag berą tē žecka, ze to uadne, (...) 131, 119b; Tu iak silny žećak, tu nie może stšym¹ać²še tylko iže i iže naukoło, (...) 321, 401; (...) co ja sie przekónam, cy babka esce rzyźwa: 289, 357. Ten χłop z Vydřy vidźał, c³o to pěkto *okro⁴pné duze i podžel⁵one p opŕecnémy rova⁶my na duzo cěści, (...) 153, 156.**

W wypowiedzeniach strony biernej elipsie ulega łącznik przed imiesłowami biernymi dokonanymi (aspekt niedokonany reprezentują tylko dwa imiesłowy: *chrzczony, święcone*: (...) *kartka je, co óno esce nie chrcone*. 287, 355; (...) *bo iuz na pole dñabeu nie iže, bo pole sř⁷acone*. 122, 102), występującymi zarówno w stronie biernej rezultatywno-stanowej jak i czynnościowej⁷, np.: *Zima, dóm spalóni, žećaki spalóne, bo (...) 307, 387; myost zrobiony v rofki i (...) 468, 367; Zauuvozył, ze okno vyďite jedno*. 73, 40; (o zbożu): *F snopki požuzane i do domu pŕšizežune*. 325, 404.

Osobowa forma czasownika *być*, która w stronie biernej czynnościowej

⁷ Terminy wzięte z pracy J. Puzyniny, *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*. Warszawa 1959, s. 100. Zob. też: T. Brajerski, *Konstrukcje typu „Tam pierwszy rodzic Adam stworzony“*. JPol LI (1971) s. 166—177.

jest użyta w znaczeniu łącznika *zostać* nie ulega jednak na ogół elipsie (por. np. tekst 454 na s. 358).

Wykładnikiem funkcji predykatywnej wyrazów o charakterze przymiotnikowym jest poniekąd⁸ ich pozycja po podmiocie, przykłady szyku odwrotnego, są nieliczne (12 na 105 konstrukcji), a reprezentują je bądź struktury z zaimkami pytającymi, bądź wypowiedzenia zależne poprzedzające zdanie główne.

Orzecznik przysłówkowy występuje przy podmiocie gramatycznym *to* lub *wszystko* oraz przy podmiocie bezokolicznikowym, lecz wtedy orzecznik może być wyrażony tylko przysłówkami, które za E. Lotką można by nazwać kwalifikującymi⁹ (np. dobrze, źle itp.), oceniają bowiem, kwalifikują treść bezokoliczników występujących w roli podmiotu: *Lepi s xayupy ne vyžreć.* 193, 217; (...) a tu mruz_vžon strasny, *ze česko palica na dvur vysažiť.* 173, 189. Gdy orzecznik wyrażony jest liczebnikiem nieokreślonym lub przysłówkiem o charakterze liczebnikowym (np. *pełno*), podmiot występuje w dopełniaczu: *Terou uody wszyndy duość.* 211, 246; *Smixu peuno.* 157, 164; *Teráz i zlodziejów coráz mni;* (...) 134, 122. O tym, iż ów liczebnik pełni tu rolę predykatywną, rozstrzyga kryterium logiczne, a wskaźnikiem pomocniczym jest również szyk, mianowicie pozycja po rzeczowniku.

Drugą grupę struktur z orzecznikiem przysłówkowym stanowią wypowiedzenia jednoczłonowe określające stosunki przestrzenne, warunki atmosferyczne, stany fizjologiczne i psychiczne osób oraz różne warunki życiowe¹⁰: *¡akos_ty, člece, n!a_k!ońu iežžis, ke pšeeć U!a tobe t!yz obd!alno z!e šod!a n!a_žem?* 88, 57; *Ii žym še pytoŭ, ¡ag_daleko do ¡inovrocya!a.* 244, 290; (...) *a tu esce žimno*, bo to w zime było, 289, 357; (...) *¡o čisne te džwi, bo mi ciysko.* 94, 63; (...) *a muv!ilŷ, že ¡am žimno v nođi* 245, 291; *Fšisci nažekajŷ, a ti muv!iis, že či dobže.* 256, 306; *Do domu ne p!ilno, ne pošly a (...)* 163, 174.

⁸ Pozycja przymiotnika może być w analizowanych konstrukcjach tylko pomocniczym wskaźnikiem jego funkcji, gdyż o kolejności członów zdania decydują nie tylko względy syntaktyczne, lecz mogą na nie wpływać różne inne czynniki. Por. S. Szober, *Zasady układu wyrazów w zdaniu polskim*. [w:] *Wybór pism*. Warszawa 1959, s. 213—220; Z. Klemensiewicz, *Lokalizacja podmiotu i orzeczenia w zdaniach izolowanych*. Biuletyn PTJ z. IX (1949), s. 8—19, tu 13—18; S. Jodłowski, *Zasady polskiego szyku wyrazów*. [w:] *Dziesięciolecie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*. Kraków 1957, s. 309—329.

⁹ E. Lotko, *Funkcje syntaktyczne bezokolicznika w gwarach zachodniocieszyńskich* (studium na tle porównawczym). Prace Komisji Językoznawstwa. Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 37.

¹⁰ H. Koneczna, *Funkcje zdań jednoczłonowych i dwuczłonowych w języku polskim*. [w:] *Z polskich studiów slawistycznych* t. I, Warszawa 1958, s. 71—88; H. Koneczna, *Zdania bezpodmiotowe w gwarze łowickiej*. Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego t. III, Warszawa 1949, s. 36—49.

Prócz funkcji łącznikowej czasownik *być* może w formie osobowej pełnić rolę samodzielnego predykatu, mając wtedy znaczenie bycia, istności, obecności¹¹. Orzeczenie *być* ulega elipsie wówczas, gdy jest rozwinięte okolicznikiem lub dopełnieniem; predykatywność przechodzi na grupę orzeczeniową, konieczną wtedy dla pełni gramatycznej i logicznej wypowiedzenia. W grupie orzeczeniowej występuje rzeczownik z przyimkiem lub zaimek rzeczowny z przyimkiem, wskazujące zazwyczaj miejsce czynności, bądź przysłówki lub zaimek przysłowny określające stosunki przestrzenne, rzadziej czasowe: *Kole Kažmiža tako gura*, ki spot ty gury voda vyžoži (...) 164, 176; (...) i *teras švėnty Lukāz n'a samem vėr'u vottāra*. 79, 45; (...) *viši se na smrecāsku ps'ly druže klaplicka pš'ede žvyrkami, co šfėnty Iaceg v nyi*. 86, 55; *Tam terā skoła*. 165, 179; „*a gdzie mui pies?* 118, 96; (...) i *zauvažyū, že zbyyice juž blisk'o neg'o*. 232, 273; *Łeglodom sie do tyłu, a wilki coroz blizy*. 173, 188; *Iimioya n'e na kozdyi sošne*. 192, 216.

Ekscerpowany materiał wskazuje, iż najczęstsze są konstrukcje z orzecznikiem przymiotnikowym (154 spójkowych i 182 bezspójkowych) i struktury, w których *jest* ma znaczenie egzystencjalne (230 z wyrażonym czasownikiem i 86 eliptycznych), znacznie mniej jest formacji z orzecznikiem rzeczownikowym (88 i 113), a najmniej z orzecznikiem przysłówkowym (27 i 55). Tendencja do elipsy jest jednak najsilniejsza w tych ostatnich, co wyraża się stosunkiem 1:2, natomiast w konstrukcjach z *być* o znaczeniu egzystencjalnym przewaga wypowiedzeń „pełnych“ nad eliptycznymi jest prawie trzykrotna (ca 2,7:1), w strukturach z orzecznikiem rzeczownikowym i przymiotnikowym przewaga formacji bezspójkowych jest nieznaczna (1:1,3 i 1:1,1).

Stan taki można, moim zdaniem, tłumaczyć tym, iż ilość przysłówków używanych w tych konstrukcjach jest ze względu na zdeterminowanie semantyczne ograniczona (do tzw. przysłówków kwalifikujących oraz określających stosunki przestrzenne, przeżycia psychiczne i fizyczne itp.). Częste używanie tych samych przysłówków jako ekwiwalentów orzeczenia powoduje ich werbalizację i umacnia tendencję do pomijania spójki¹², tym bardziej, że schematy składniowe tych konstrukcji są również mało zróżnicowane (najczęściej są to albo wypowiedzenia bezpodmiotowe, albo z podmiotem bezokolicznikowym). Opuszczanie łącznika jest więc tutaj uwarunkowane gramatycznie.

Natomiast możliwości wyrażania grupy orzeczeniowej w wypowiedzeniach z *być* egzystencjalnym są znacznie szersze (mogą tu wystąpić jako określniki miejsca bądź czasu przysłówki lub zaimki przysłowne, ale przede wszystkim rzeczowniki w różnych przypadkach zależnych w połączeniu

¹¹ J. Safarewicz, op. cit., s. 96, J. Safarewicz, *O podstawowych strukturach językowych*. Zeszyty Naukowe UJ nr 5. Seria nauk społecznych. Filologia nr 1, Kraków 1955, s. 251—255.

¹² Por. z werbalizowanymi imionami: *wolno* (w znaczeniu *można*), *wiadomo*, *warto*.

z różnymi przyimkami), co zapobiega kostnieniu form, a ponadto niewyrażenie podmiotu czy brak grupy orzeczeniowej wyklucza elipsę predykatu.

2. UWARUNKOWANIA STYLISTYCZNO-SEMANTYCZNE

Stosowanie elipsy w zależności od kształtu stylistycznego kontekstu bądź ze względu na treść wypowiedzenia obserwujemy głównie w zakresie struktur z orzecznikiem rzeczownikowym, częściowo także przymiotnikowym, w małym stopniu w zakresie innych odmian strukturalnych.

W wypowiedzeniach izolowanych, które są najczęściej objaśnieniami znaczenia wyrazów gwarowych lub jakichś specjalistycznych terminów, a więc w podawaniu treści o nie przemijającej aktualności zdecydowanie przeważają struktury eliptyczne z *to*, np.: *Gavule — to šyje grube*. 143, 132; (...) a *dovni kadlup, to studňa*. 75, 41; *Vaukovnica to dva vauka, kasta i kamňane*. 330, 412.

Ekwiwalentami łącznika może też być w mowie pauza, a w piśmie odpowiedni znak graficzny (myślnik, dwukropek, przecinek): *Požimki — maue cervone jagody* 192, 216; *Špulak — take kulko jak do pšynžená i (...)* 285, 354; *Iva, žževo na pol* 122, 103.

Jednak i tutaj możliwe są konstrukcje spójkowe (*Skrzok to je gwiazda z ogonem, co pinádze nosi*. 246, 294), zwłaszcza jeżeli podmiot realny występuje nie w tym samym wypowiedzeniu, ale znany jest z wypowiedzenia poprzedniego: (...) *to snule še na snovńicy; to jest dluga deska z dvoma kšyzakami!* na dole i na guře, (...) 313, 394; *Záv'asy vbite šom v_°ožv'a. Šom to supki, a (...)* 106, 77.

Struktury, w których *to* pełni funkcję podmiotu gramatycznego nawiązującego do kontekstu lub konsytuacji pełnią (zarówno przy orzeczniku rzeczownikowym, przymiotnikowym, jak i przysłówkowym) funkcję krótkiego, lakonicznego podsumowania; finalizując jakiś wywód, wyrażają często subiektywny sąd narratora i oceniają dane zjawisko lub sytuację bądź charakteryzują osobę: *Cyš ty, Čopce, vžžal kogo budovač stavañec proči xálnemu v'atru? Dyj se to samo taká n'áremníca* 81, 49; ale *jek tu sůmám pxič a l'uo tám néboráku co lezy na progu zabacéc?! toč to i gžéx!* 279, 346; (O Cyganach): *Ji, to ta také nič debryguo*. 135, 124; *Luže se lycu, ze pšyšega to nič, a to né provda*. 164, 177. *Žeby Bug dou zdrove, né zesouy x'orupska na luži i dobytek, žeby še l'ivyntož učšymou, to fšystko dobře*. 190, 213.

W tej samej funkcji mogą wystąpić także konstrukcje bez *to*: (...). *Ľadny jenteres — myšle se*. 173, 188; *Ba, kšyzoki — čeloki, v'adumo*, 186, 207; *Jaka to v'osna beže! Čekave!* 310, 389; *lut l'u nouz baržo pracoviti i zabegľivi*. 62, 28; (...), *dobře, ke já^v juz tela za ná dostana*. 64, 31.

W tekście opisowym lub w obiektywnej narracji struktury eliptyczne mają charakter wtrąconych objaśnień, uzupełnień lub krótkiej charakte-

rystyki czy argumentacji uzasadniającej wywód: Ale nie rozpacąj, panno mioda, (...), *bo i stan mayzański scanslivi*, (...) 280, 348; A stramy, (...), robi se płaske z grabiny, *bo tfarda i śliska* i (...) 274, 336; (...) i żarno krusyū, *a χlyp kazdamu potšebni*. 234, 276; Byli pszudy wilcy, *te wilki zye strašnie stfożonie*, cego dopadli, (...) 116, 94; Našeńe lńane, šeme šeje kobeta, *bo to koβecka robota*; 313, 394; Franek, nie gadał iek ċi zaràs? nie rusaj šfenteg^o, (...), *bo to vei takā maťa vereda to nāgorsā*. 87, 55.

Konstrukcje eliptyczne są jedną z właściwości składni emocjonalnej, dlatego też w wypowiedzeniach pytających czy wykrzyknikowych łącznik często zostaje pominięty, co uwydatnia stan uczuciowy osoby mówiącej, na przykład podziw, zazdrość: [...] wtedy p^o cały wsi gādali: *jaki ūon buogaty!* 134, 122; gniew, oburzenie: *Jakii ty murzatyi, ioi!* 376, 489; radość, zdziwienie: *A te wojska dopχiru*, pańe, *polske!* 284, 353; pogardę: *Abo i baby, tercianki same!* 88, 56; poczucie ważności: *Co to za robota s tem lnem!* 326, 408; ironię, gorycz: *A tu taki io bogoć: zii še rano źżepko ty bebeluχy s pyrkaŋi i rub ūo tym do poŋńa*, bo (...) 189, 210.

Pominięcie łącznika uwydatnia nieraz wartość semantyczną orzecznika lub podmiotu: *A my dobry ludźe*, mamy tu zašvaceńe. 138, 128; A ^oni mu mŋvylu: *ne ty glupi, ale my*, że (...) 145, 136; (...) *koutuny ūutego nabbe ia kšak*, (...) 264, 318.

W tekstach, w których narrator nawiązuje do własnych przeżyć i przedstawia jakieś ciekawe wydarzenie, zabawy, bójki lub nawet potwarza zasłyszane opowiadanie o żywej i ciekawej fabule (np. o strachach), wypowiedzenia eliptyczne służą dynamizowaniu treści narracji; dla tego celu wykorzystywane są przede wszystkim struktury z elipsą być o znaczeniu egzystencjalnym: *Łegłodom sie do tyłu, a wilki coroz blizy*. 173, 188; odkryū zażrou do te trunny, *a tu pies*. 118, 96; (...) i zaŋuvažyn, *že zbŋyjuce iuž blisk^o neg^o*. 232, 273; (...) b^o iini še śńyūo, *ze kole ūuska jez dūū — a tu iuž v ūoknaχ ūoģiń*. 194, 218; Ona ucieka, *ale juž niedaleko ji*, juž jam dogania; 308/309, 388; (...) ledwiek trzy dymy puściel — *filanc tu!* 90, 59; *Na šfeće šnezycyca, zaβeruxa*, aš še zasy na drože poroβyly. 193, 217.

Ten zabieg stylistyczno-składniowy jest wyrazem naturalnej skłonności do ożywienia stylu, wiąże się z bezpośrednim, spontanicznym podawaniem treści, nie jest, rzecz jasna, wynikiem świadomego wyboru konstrukcji syntaktycznej.

Natomiast we fragmentach o charakterze sprawozdawczym (np. w opowiadaniach o obróbce lnu, o codziennych zajęciach gospodarskich, w relacjach dotyczących zwyczajów i obrzędów ludowych), wypowiedzenia eliptyczne stosuje się rzadko, dominują tam struktury dłuższe i „pełne“.

Występowanie określonych konstrukcji syntaktycznych może ponadto odzwierciedlać osobnicze właściwości składniowo-stylistyczne narratora. Niektórzy rozmówcy stosują konstrukcje eliptyczne z wyraźnym upodo-

baniem, i to nie tylko wypowiedzenia bezspójkowe, lecz także inne typy struktur bezorzeczeniowych, jak grupy podmiotowonominale czy wypowiedzenia z elipsą czasownika o pełnej wartości leksykalnej (por. np. tekst 217 s. 193, tekst 246 s. 211/212, tekst 357 s. 289).

3. ZRÓŻNICOWANIE REGIONALNE

Występowanie w tekstach różnych regionów Polski omawianych tu struktur eliptycznych oraz analogicznych konstrukcji z formą osobową czasownika *być* ilustruje następujące zestawienie:

Dialekty	Orz. rzecz.		Orz. przym.		Orz. przysł.		Razem		Być o zn. egz.	
	z łącz.	bez łącz.	z łącz.	bez łącz.	z łącz.	bez łącz.	z łącz.	bez łącz.	wyrażone	elipt.
śląskie	8	6	20	16	5	3	33	25	32	10
małopolskie	26	49	32	67	5	23	63	138	73	42
wielkopolskie	24	19	50	16	10	12	84	47	49	10
mazowieckie	15	31	29	63	6	11	50	105	54	24
mazowiecko- chełmińskie	—	3	2	10	—	2	2	15	6	3
kaszubskie	15	3	19	1	1	3	35	7	19	2
wysp języko- wych	—	3	2	9	—	1	2	13	7	5
	88	113	154	182	27	55	269	350	230	96

Wypowiedzenia z elipsą czasownika *być* stosowane są, jak wskazuje tabela, we wszystkich dialektach polskich; różnice dotyczą proporcji między strukturami „pełnymi“ a eliptycznymi. I tak dialekty Polski północnej i zachodniej, a więc Kaszuby, Wielkopolska i Śląsk wyraźnie preferują konstrukcje z wyrażonym łącznikiem: nieznaczną ich przewagę nad formacjami eliptycznymi notujemy w tekstach śląskich (stosunek 1,3:1), większą w dialektach wielkopolskich (prawie 2:1) i kilkakrotną w dialekcie kaszubskim (5:1). Natomiast w dialektach Polski południowej, środkowej i wschodniej przeważają konstrukcje eliptyczne: w tekstach mazowieckich i małopolskich przewaga ta wyraża się stosunkiem 2:1, a w dialektach mazowiecko-chełmińskich i na obszarze tzw. wschodnich wysp językowych stosunkiem 7,5:1 i 6,5:1. Stan taki można, moim zdaniem, częściowo tłumaczyć wpływem składni niemieckiej (na Śląsku, Kaszubach i w Wielkopolsce), w której konstrukcje bezspójkowe nie są aktualnie żywotne, oraz tym, iż naturalna w języku polskim tendencja do pomijania łącznika była wzmacniana kontaktem z językiem rosyjskim (na pograniczu wschodnim, na Mazowszu, częściowo w Małopolsce), w którym pomijanie łącznika w czasie teraźniejszym jest normą.

W zakresie konstrukcji z *być* egzystencjalnym wprowadzie wszędzie przeważają struktury z czasownikiem, jednak proporcje są różne i pokrywają się z tendencjami zaobserwowanymi w wypowiedzeniach, w których *być* pełni funkcję słowa posiłkowego: w tekstach wielkopolskich przewaga konstrukcji z wyrażonym czasownikiem jest prawie pięciokrotna, w tekstach śląskich — trzykrotna, a w kaszubskich ponad dziewięciokrotna, zaś w dialektach małopolskich i wschodnich wysp językowych przewaga ta jest mniej niż dwukrotna (1,7:1 i 1,4:1), a w dialektach mazowieckich i mazowiecko-chełmińskich — niewiele ponad dwukrotna.

Wykorzystywanie w gwarach wypowiedzeń z elipsą czasownika *być* nie odbiega zasadniczo od stosowania tych konstrukcji w ogólnopolskim języku potocznym. W zestawieniu z polszczyzną literacką zwraca jednak uwagę ujednoclenie formy orzecznika rzeczownikowego, który zarówno w konstrukcjach z *to* jak i bez *to* występuje w mianowniku, podczas gdy w języku literackim orzecznik ten ma na ogół formę narzędnika, jeżeli dwa główne człony wypowiedzenia nie są połączone formalnym łącznikiem *to* (por. np. różne hasła propagandowe: *Książka to twój przyjaciel* ale *Polska krajem ludzi kształcących się*). Wydaje się też, iż w języku ogólnopolskim mniej żywotne są konstrukcje eliptyczne z orzecznikiem przymiotnikowym, zwłaszcza w wypowiedzeniach podrzędnie złożonych.